

Haçlı Seferleri Sürecinde Dokuma Evleri: Mısır Örneği

Nadir Karakuş | <https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>
nadirkarakus@hitit.edu.tr

Hitit Üniversitesi | <https://ror.org/01x8m3269>
 İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Çorum, Türkiye

Öz

Tarihî İpek Yolu ile desteklenen Doğu'nun eşsiz dokumaları, Bağdat'tan Kahire'ye varıncaya kadar Tırâz denilen dokuma evlerinde imal edilmiştir. Özellikle Mısır'da dokunan zarif kumaşlar, Firavunlardan Helen kraliçelerine, Vatikan'daki Papa'dan tarihte iz bırakmış büyük hükümdarlara kadar pek çok önemli kişiyi giydirmiş, dönemlerinin güç ve zarafetini yansıtmıştır. Bu durum, Haçlıların bölgeye gelmesi ile zaman zaman kesintiye uğradığı gibi hânedan değişiklikleri ile de sarsılmıştır. Mısır, Firavunlardan Roma hâkimiyeti hükümdarlarına varıncaya kadar renkli ve gizemli tarihi ile bu konuda ayrı bir yer edinmiştir. Kadîm Mısır, ilk İslam fatihlerinden Emevîlere, Abbâsîlerden Fâtımîlere uzanan canlı tarihi ile yeni bir çehreye bürünmüştür. X. yüzyıldan itibaren ticaretin Bağdat'tan Kahire'ye kayması Mısır dokuma evlerinin önemini artırmıştır. Kızıldeniz kanalıyla Hindistan ve Çin'in değerli ipeklerini ve eşi bulunmaz kadifelerini Kahire'ye ve diğer merkezlere akıtmaya başlamıştır. Bundan sonra da Tûne, Şetâ, Dimyat, İskenderiye, Debîk, Behnesâ, el-Feremâ ve Fâtımîlerin yeni idare merkezi Kahire gibi şehirlerde tırâzlı kumaş dokunmaya devam edilmiştir. 1099'dan itibaren de Fâtımîler ve ardılları, Haçlılarla birlikte yaşamak zorunda kalarak yeni bir sayfa açmışlardır. Haçlı seferleri esnasında beşinci ve yedinci Haçlı seferlerinin dokuma merkezlerinin kalbinde yer alan Dimyat'a yapılması, bu sürecin en hareketli dönemini içermiştir. Yaşanan olumsuzluktan kurtulmak için Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238), 1219'da Haçlılara dokuma evleri ile de tanınan Dimyat karşılığında Lazkiye ve onun güneydoğusunda yer alan Cebele liman şehirlerini önermesini, ancak Haçlıların bu parlak teklifi kabul etmemesini yine buradaki dokuma evlerinin zenginliği ile de ilişkilendirebiliriz. Mısır dokuma evleri Selâhaddîn-i Eyyübî, Sultan Baybars gibi tarihe mal olmuş kimseleri de olayların içine çekmiş, onların dokuma evleri konusundaki dirayetli idareleri niçin bu büyük üne sahip olduklarını gözler önüne sermiştir. Selâhaddîn-i Eyyübî'nin (1171-1193) Fâtımî iktidarını sonlandırarak 1171'de Mısır'a hâkim olmasından sonra dokuma evleri neredeyse aynı istikamette yoluna devam etmiştir. Selâhaddîn, Kahire'deki Dâru't-Tırâz'a İbn Senâülmülk adlı bir görevliyi tayin ederek dokuma evlerine verdiği değeri ortaya koymuştur. Diğer yandan, Mısır dokuma evlerinin en önemli adresleri olan Dimyat ve İskenderiye ise Mısır üzerine yapılan seferlerin kısa bir özeti gibi olmuş, buraların zenginliklerini yağmalamak isteyen Haçlıların gerçek amaçlarının kutsal değil para ve güç olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Dimyat ve İskenderiye gibi önemli yerler, stratejik konumları yanı sıra iktisadî kimlikleri ile de boy göstermiş, buradaki avantajlarını yitirmek istemeyen idareciler ise adı geçen şehirlerde yer alan dokuma evlerini başıboş bırakmayarak zaman zaman teftiş etmişlerdir. Ele almaya çalıştığımız süreç de Haçlı seferlerinin daha iyi anlaşılmasına ve daha net değerlendirilmesine vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Haçlı Seferleri, Mısır, Tırâz, Akdeniz

Atıf Bilgisi

Karakuş, Nadir. “Haçlı Seferleri Sürecinde Dokuma Evleri: Mısır Örneği”. *Eskiye*ni 49 (Haziran 2023), 437-454. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1320496>

Geliş Tarihi	03 Ekim 2022
Kabul Tarihi	05 Mayıs 2023
Yayın Tarihi	30 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenedergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Weaving Houses during the Crusades: The Case of Egypt

Nadir Karakuş | <https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>
nadirkarakus@hitit.edu.tr

Hitit University | <https://ror.org/01x8m3269>
Faculty of Theology, Department of History of Islam, Çorum, Türkiye

Abstract

The unique weavings of the East, supported by the historical Silk Road, were produced in weaving houses called *Ṭirāz* from Baghdad to Cairo. The elegant fabrics woven in Egypt, in particular, dressed many vital people from Pharaohs to Hellenic queens, from the Pope in the Vatican to great rulers who left their mark on history, and reflected the power and grace of their times. This situation was interrupted from time to time with the arrival of the Crusaders to the region, and was also shaken by dynastic changes. Egypt, with its colorful and mysterious history from the Pharaohs to the rulers of the Roman domination, has a special place in this regard. Ancient Egypt took on a new face with its lively history ranging from the first Islamic conquerors to the Umayyads, from the Abbasids to the Fatimids. The shift of trade from Baghdad to Cairo since the Xth century has increased the importance of Egyptian weaving houses. Through the Red Sea, he began to flow the precious silks and unique velvets of India and China to Cairo and other centers. After that, the weaving of jagged fabric continued in cities such as Tune, Sheta, Damietta, Alexandria, Dabīk, Behnesā, Feremā, and Cairo, the new administrative center of the Fatimids. From 1099 onwards, Fatimids and their successors opened a new page by having to live with the Crusaders. During the Crusades, the fifth and seventh Crusades were held in Demiatta, which is located in the heart of the weaving centers, and it included the most active period of this process. In order to get rid of the negativity experienced, the Egyptian Ayyubid ruler al-Malik al-Kāmil (1218-1238) offered the Crusaders the port cities of Latakia and Jabala in the southeast of it in exchange for Damietta, which is also known for its weaving houses, in 1219, but the Crusaders accepted this brilliant offer. We can also associate it with the richness of the weaving houses here. Egyptian weaving houses also drew historical figures such as Saladin and Sultan Baybars into the events, and their competent administration of weaving houses revealed why they have such a great reputation. After Saladin ended the Fatimid rule and dominated Egypt in 1171, the weaving houses continued on their way almost in the same direction. Saladin revealed the value he attached to weaving houses by appointing an officer named Ibn Sanā' al-Mulk to Dār al-Ṭirāz in Cairo. On the other hand, Damietta and Alexandria, the most important addresses of the Egyptian weaving houses, were like a brief summary of the expeditions in Egypt, once again revealing that the true aims of the Crusaders who wanted to plunder the riches of these places were money and power, not holy. Important places such as Damietta and Alexandria showed up with their economic identities as well as their strategic locations. This process led to a better understanding and clearer evaluation of the Crusades.

Keywords

History of Islam, Crusades, Egypt, Ṭirāz, Mediterranean

Citation

Karakuş, Nadir. “Weaving Houses during the Crusades: The Case of Egypt”. *Eskiyeni* 49 (June 2023), 437-454. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1320496>

Date of submission	03 October 2022
Date of acceptance	05 May 2023
Date of publication	30 June 2023
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

İslam medeniyetinin en önemli ve zarif kurumlarından birisi de “Dâru’t-Tırâz” olarak bilinen halife, hükümdar ve devlet adamlarının unvanlarını, lakaplarını taşıyan sırma işleme ve genellikle kûfî yazı stiliyle¹ süslenmiş elbiselerini dokuyan atölyelerdir. Oldukça değerli kumaşlardan dokunan bu elbiselerin yaka kenarlarına, yenlerine, ön veya arkalarına desenler işleniyor ve bu nadide elbiseler, hâkimiyet sembolü olarak da kendisini gösteriyordu.² Dokuma evi anlamına gelen Dâru’t-Tırâz ibaresi nadiren bazı yerlerde “Dâru’d-Dîbâc” ibaresi ile anılıyor ve bu küçük farklılık İslam medeniyetinin zenginliklerine ayrı bir değer katıyordu.³

Çok eski zamanlarda Maîn Krallığı’ndan Beycân ve Hureyb vadilerinde hüküm süren Kataban hânedanına, Sebe Devleti’nden Himyerîlere varıncaya kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Yemen, dokuma evleri konusunda Arabistan Yarımadası’na öncülük etmişti.⁴ Rivayete göre, Yemen Tübba’sı tarafından mukaddes Kâbe ilk kez değerli kumaşlardan işlenen bir örtü ile kaplanmış,⁵ Hz. Muhammed (s.a.v) ve ashâbı da üzerlerine Yemen’deki atölyelerde dokunan “el-erdiyye” denilen mütevazı kıyafetleri giymişlerdi.⁶

Yemen dışında, daha kuzeyde yer alan Lahmîlerin başşehri Hîre de dokuma evleri ile tarih sayfalarında yer edinmişti. İslam tarihinin ilk dönemi olan Asr-ı Saadet’te Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashâbı sade elbiseler giyerlerken,⁷ daha sonraki fetih dönemlerinde Müslüman fatihler, değerli elbiseler ve Sasânîlerin kadîm dokuma evleriyle karşılaşmışlardı. Hâlid b. Velîd (öl. 21/642), 12/633 senesinde Hîre’yi fethedince, buradan ele geçirdiği bir taylasamı Halife Hz. Ebû Bekir’e (632-634) göndermiş ve Halife, bu başa giyilen bir nevi gösterişli sarığı, kendisi giyinmeyip Hz. Peygamber’in (s.a.v) torunu Hz. Hüseyin’e hediye etmişti.⁸

¹ Bk. Yûsuf Zennûn, “Kadîm ve Cedîd fi Asli’l-Hattî’l-Arabî ve Tetavvürîhî fi Usûrihi’l-Muhtelifi”, *el-Mevrid* 15/4 (1986), 7-26.

² Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü Dâri’l-Hilâfe*, nşr. Mîhâil Avvâd (Beyrut: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1406/1986), 26.

³ Makrizî, *el-Mevâiz ve’l-İtibâr bi Zikri’l-Hitât-ı ve’l-Âsâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418), 3/189.

⁴ Muhammed Abdürrahim Hâzim, “Dirâse fi Türâsi’l-Mensûcât ve’l-Melâbis fi’l-Yemen”, *el-İklîl* 22 (1992), 112-125.

⁵ Ebû’l-Velîd Muhammed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine’l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Salih Melhese (Beyrut: Dâru’l-Endelüs, ts.), 1/64; Ebû Abdullah Muhammed el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fi Kadîmi’d-Dehr ve Hadîsih*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş (Beyrut: Dâru Hîdr, 1414/1993), 3/192.

⁶ İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli’z-Zimmî*, thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekrî-Şâkir b. Tefvik el-Ârûrî (Ramâdî: y. y., 1997), 3/295.

⁷ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Libas”, 18; “Zekât”, 33.

⁸ İbn Sâ’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990), 7/278; Ebu Câfer et-Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk (Târihu’t-Taberî)* (Beyrut: Dâru’t-Turâs 1387), 3/343-347; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 1/376; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Çarâme el-Amrî (Kahire: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 2/83-87; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992) 4/98-99; İbnü’l-Adîm, *Buğyetu’t-Taleb fi Târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (b. y: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/3149-3152; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâu Eb-nâi’z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 3/67-68; Nüveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb fi Fünûni’l-Edeb* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Vesâik, 1423), 19/107-108.

Müslüman idareciler daha sonra tevazuu bırakıp maslahat gereği olarak Bizans'a karşı gösterişli elbiseler giyinmişlerdi. Emevîler Devleti'nin (661-750) kurucusu olan Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680), Hz. Ömer döneminde (634-644) Şam valiliği yaparken gösterişli ve süslü elbiseler giyinmiş, bu husus şikâyet konusu olmuştu. Muâviye, hükümdarlara özendiği ve cihat ruhunu terk ettiği gerekçesiyle eleştirilince, Bizans sınırında bulunduğunu ve onlara karşı heybetli olmak zorunda olduğunu ileri sürerek Halife'yi iknâ etmişti.⁹ Muâviye'nin üzerindeki bu gösterişli elbiseler de muhtemelen daha önce Bizans'a ait olan Dimaşk dokuma evlerinden birisinde dikilmiş ve büyük beğeni toplamıştı.

Emevîler döneminde Suriye'nin zengin birikimi yanında İskenderiye, Kûfe ve Yemen'de de elbiseler dokunuyor, buradaki maharetli ellerin işleyip diktikleri kıyafetler, Şam sarayındaki halifeleri giydirmeye devam ediyordu. Emevi halifesi Süleyman b. Abdülmelik (715-717) bu merkezlerdeki dokuma evlerinden getirilen zarif cübbe, erdiyye ve sarıkları giyiniyordu.¹⁰ Halife Süleyman'ın kardeşi Hişâm b. Abdülmelik (724-743) için Yemen'de hibrâ denilen pamuk ve ketenden çizgili zarif çadırlar imal ediliyor, bu özel tasarımlı çadırlar içinde barındırdığı kimseleri serin tutarak onları rahatlatıyordu.¹¹

Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'un (754-775) kurduğu cennet şehri anlamında "Medinetüsselâm" diye de anılan Bağdat,¹² dokuma evlerinin mükemmelliği ile bilinirdi. Bu kurumlar Hârûnürreşîd döneminde (786-809) Dîvânü't-Tırâz adı altında kurumsallaştırılmış ve belli nizamlara tabi tutulmuştu.¹³ Bu dönemde Hârûnürreşîd kadar ünlenen eşi Zübeyde bnt. Câfer (öl. 216/831), Bağdat dokuma evlerinde diktirdiği nadide elbiseler ile temayüz etmişti.¹⁴ Abbâsî ailesinden gelen bu soylu hanım, 825 yılında üvey oğlu Halife Me'mûn'un (813-833) düğününe katıldığında, geline hediye ettiği Bağdat'ta dokunmuş ve inci ile bezenmiş elbise ile uzun süre konuşulmuştu.¹⁵ Halife Me'mûn da üvey anesinin bu jestine karşılık, iltifatlarda bulunarak onu ziyaret etmeyi adet haline getirmişti.¹⁶ Bu dönemin bir başka renkli ve unutulmaz ismi olan Cafer el-Bermekî (öl.

⁹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 9/458; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 3/1417; İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 1/513.

¹⁰ Mes'ûdî, *Mürâcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Es'ad Dâğir (b. y.: Dâru'l-Hicre, 1409/1988), 3/175; Abdülhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayii, Giyim, Kuşam ve Moda* (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2005), 558.

¹¹ Muhammed İbn Hamdûn, *Kitâbü't-Tezkirati'l-Hamdâniyye* (Beirut: Dâru Sadr, 1417), 1/158.

¹² Taberî, *Tarih*, 7/653; 8/28; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 21/168; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 7/71; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/74, 82; İmâdüddin Kâtib İsfahânî, *el-Berku's-Şâmî*, thk. Falih Huseyn (Amman: Müessesetü Abdülhamid Şûmân, 1987), 3/62; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/55, 100; Ebü'l-Fidâ, *el-Yevâkî ve'd-Darb fî Târîhi Haleb* (b. y.: y. y., ts.), 1/15, 30; İbn Vâsıl, *Müferrücü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 1/66.

¹³ Makrizî, *Hütât*, 1/336; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 13/219.

¹⁴ bk. Ahmed Halil Cum'a, *Nisâ mine't-Târîh* (Dimaşk: y. y., 1418/1997), 301-344; Kadir Kan, "Emîretü'l-mü'minîn Zübeyde binti Câfer", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/2 (2011), 167-198.

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 10/277-278.

¹⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 22/188.

187/803) de Hârûnürreşîd zamanında valilik görevi yanında tırâz atölyelerinin sorumluluğunu da üstlenerek bu müreffeh sürece katkı sağlamıştı.¹⁷

Bir başka merkez olan Mısır, çok eskiye dayanan geçmişi ve kadîm medeniyeti ile dokuma evleri konusunda zengin bir evveliyata sahipti. Mısır, Firavunlardan Roma hâkimiyeti hükümdarlarına varıncaya kadar renkli ve gizemli tarihi ile bu konuda ayrı bir yer edinmişti. Antik Mısır'ın son Helenistik kraliçesi VII. Kleopatra (MÖ. 50-21) Romalı Marcus Antonius'u güzelliği yanında üzerine giydiği Mısır dokuması zarif elbiseleriyle etkilemiş, Mısır dokuma evlerinin zarafet ve inceliği de kendisini bir kez daha göstermişti.¹⁸ Kadîm Mısır, ilk İslam fatihlerinden Emevilere, Abbâsîlerden Fâtımîlere uzanan canlı tarihi ile yeni bir çehreye bürünmüştü. 1099'dan itibaren de Fâtımîler ve ardılları, Haçlılarla birlikte yaşamak zorunda kalarak yeni bir sayfa açmışlardı. Bu makalemiz de Haçlı seferleri esnasında Mısır dokuma evlerinin yaşadığı olayları, sosyal ve iktisadî kırılmaları ele almaya çalışacaktır. Konu işlenirken de belirli başlıklar altında bu husus mercek altına alınmaya gayret edilecek, hânedanların ve devletlerin dokuma evleri ile ilgili yaşadıkları sürece ele alınarak seferlerin farklı bir yüzü sergilenecektir.

1. Dokuma Evleri

Konumuzu teşkil eden Mısır dokuma evlerinden bahsetmeden önce diğer İslam belmeleri ve komşularındaki zengin birikimi, yukarıda bahsettiklerimizden farklı bir coğrafyada yeniden hatırlamakta fayda vardır. Bu bölgelerin, pek çok kültürün kesişme noktası olan Mısır'a ilham kaynağı olmaları muhtemel olduğu için de ayrı bir önemi haizdir. Dokuma evleri, İpek Yolu güzergâhındaki Türkistan ve Horasan bölgelerinde, sıra dışı bilgiler ile karşımıza çıkar. 9. yüzyıl ortalarına ait eserlerde Abbâsîlerin kudretli hükümdarı Hârûnürreşîd zamanında (786-809), Bağdat yanında Horasan'daki dokuma evlerine atıfta bulunulan ifadelerle rastlıyoruz.¹⁹

Horasan dışında da dokuma evleri vardı ve bunlar Güneybatı İran'da Hûzistan eyaletinin merkezi Ahvaz, İran'ın güneybatısındaki Tüster, Fars bölgesinde yer alan Cehrem ve Dârâbcird şehirlerinde faaliyet gösteriyorlardı.²⁰ Bunlar arasında İslam tarihi kaynaklarının Şuşter²¹ olarak adlandırdıkları Tuster veya kadîm zamanlardaki adı ile Schouster, dokuma kumaşlarının ve bunların dikilmesinin eşsizliği ile tanınırdı. İran'ın güneybatısındaki bu tarihi şehirde üretilen sırmalı kumaşlar birçok yere gönderiliyor ve Kâbe örtüsü de buradaki dokuma evlerinde imal edilen kumaşlardan yapılıyordu. Bu amaçla halifeler Tuster şehrinin zanaatkârlarını Bağdat'a gelmeleri için özellikle teşvik etmişlerdi.²² 964 yılında Fâtımî Halifesi Muîz-Lidînillâh'ın (953-975), daha Mısır'a hâkim olduktan üzerine çok gösterişli bir Şuşter kumaşı satın aldığı rivayetini esas alacak olursak,²³ bu müstesna dokumaların ününün Kuzey Afrika'ya kadar yayıldığına şahit oluruz.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/68-69; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/41.

¹⁸ bk. William Shakespeare, *Antonius ve Kleopatra*, çev. Şefika Dönmez (İstanbul: Parola Yayınları, 2014), 15-210; Sally-Ann Ashton, *Cleopatra and Egypt* (Oxford: Blackwell, 2008), 10-219.

¹⁹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 1/236, 239.

²⁰ Sâbî, *Rûsûm Dâri'l-Hilâfe*, 26.

²¹ bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18/481; İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, 6/380.

²² William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 46.

²³ Makrizî, *İttiazü'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslamiyye, ts.), 2/305.

Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd (1134-1152),²⁴ Hille emiri Dübeys b. Sadaka²⁵ ve Urfa'yı 1144 yılında Haçlıların elinden geri alarak İslam âleminde büyük bir üne kavuşan İmâdüddîn Zengî (öl. 1146) ile yaşadığı sorunlarla ön plana çıkan Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh zamanındaki (1118-1135) karışıklıklar ile çalkalanan Bağdat'ta dokuma evleri halâ aktifti.²⁶ Bu dokumaların üzerine ihtişam ibareleri yazan kişi ise İbn Eflâh Ebü'l-Kâsım el-Kâtib adlı zât idi.²⁷ Bu karışık olayları daha da içinden çıkılmaz hale getiren gelişme ise halife Müsterşid'in Sultan Mes'ûd ile girdiği hâkimiyet mücadelesinden yenik düşerek 1135'te Merağa'da Bâtunîler tarafından katledilmesiydi.²⁸ Böylece bir halifenin gıydiği trâz adlı ihtişam sembolünün üzerine kan bulaşmış oluyor, bir taraftan Haçlılarla mücadele edilmeye çalışılırken diğer yandan Müslümanlar arasında yaşanan bu ihtilaflar bölgeyi büyük bir istikrarsızlığa sevk ediyordu.

Dokuma evleri, Maverâünnehir bölgesinde de görülmüş, İpek Yolu güzergâhının adeta aynası rolünü üstlenmiştir. İlk dönemlerde Buhara'da Beytüt-Tirâz adı altında dokuma evleri vardı ve buralarda çeşitli kilim, halı, çadır ve elbiselik kumaşlar imal ediliyordu. Burada dokunan elbiseler Şam, Mısır ve Anadolu'ya kadar giderek alıcılar bulabiliyordu.²⁹ 1557'de bölgeye ticaret için gelen İngiliz tüccar A. Jenkinson, daha sonra Harizmşahlara (1097-1231) başkentlik yapacak Ürgenç/Gürgenç'te³⁰ ancak 4 parça kumaş satabilmişti.³¹ Bahsettiğimiz bu zengin birikime sahip merkezlerin oldukça üzerine çıkan asıl konumuzu teşkil eden Mısır, Haçlı seferlerinin ve ticarî potansiyele sahip canlı limanlarının verdiği birikimle çok farklı bir konuma yükselecekti.

Kadım Doğu, dokuma ve elbise işlemlerinde de Batı'dan çok önlere olmuş, zengin dokuma evleri geleneği ile kendisini göstermişti. Mısır'a hükmeden Firavunlar, sadece hazineleri, yaptırdıkları piramitleri ve mumyaları ile öne çıkmamışlardı. Onlar aynı zamanda Mısır'ın dokuma evlerinde hazırlanan nakışlı ve süslü ipek elbiseleri ile de kendilerini göstermişlerdi. Mısır'da gücün ve iktidarın sembolü olan Firavunlar, kendilerine

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 9/283-284; Ebü Abdillâh Muhammed el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 69; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetîh (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992), 12/220.

²⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/175; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Müllûki Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beirut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 5/213; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12/196.

²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/237-238; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2/327; Ebü Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nâriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/151; David Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi*, 1148, çev. L. Ece Sakar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 10.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/338.

²⁸ İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü Mübtede' ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 3/630; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/285; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, ts.), 3/10; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, 20/275; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 262. Geniş bilgi için bk. David Ayalon, *Eunuchs, Caliphs and Sultans: A Study of Power Relationships* (Jerusalem: Hebrew University, 1999).

²⁹ Ebü Bekr en-Nerşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 33.

³⁰ Amuderya'nın sol kıyısında yer alan bu tarihî şehre İslam coğrafyacıları Cürcâniye ismini verirler. bk. Ebü Ali Ahmed b. Amr İbn Rüste, *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*, nşr. M. J. de Goeje (Leiden: E. J. Brill, 1967), 91; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/142-143.

³¹ Zeki Velidi Togan, "Hârizm", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/254.

sadık kimselere altın gerdanlık ve kıymetli eşyanın yanında değerli elbiseler hediye ederek bu atölyelerde imal edilen dokumaların kapsamını genişletmişlerdi. İşin daha da ilginç Mısır'da dokunan bu görkemli elbiselerin Vatikan'daki papalara da gönderilmesi idi.³²

Yukarıda bahsettiğimiz kumaş atölyelerinin daha gelişmişleri Kadim Mısır'da vardı ve "Dâru't-Tirâz" olarak anılıyordu. Mülk, saltanat ve hânedanlarla ilgili geleneklerde görülen ihtişam ve debdebelerden biri olarak zikredilen bu atölyeler, daha çok elit kesime hizmet sunuyordu.³³ Gücün ve iktidarın simgesi olan bu zarif kıyafetlere bir yasak da getirilmiş ve "zimmî" denilen gayr-ı müslim tebaanın bu ayrıcalıklı elbiseleri giymeleri yasaklanmıştı.³⁴

2. Dokuma Evleri: Tinnîs, Dimyat, İskenderiye Örnekleri

Mısır'daki dokuma evlerinin; yani Dâru't-Tirâzların olduğu şehirler daha çok Dimyat, Tinnîs³⁵ ve İskenderiye'de bulunuyordu.³⁶ Bu sebeple de Mısır dokuma evlerini bu üç şehir üzerinden incelemeye gayret edeceğiz. Söz konusu merkezlerin öne çıkmasında Akdeniz'e kıyı olmaları ve Nil ile olan bağlantıları önemli bir avantaj olarak kendisini gösterir. Dokuma evleri ile ön plana çıkan bu merkezler arasında Dimyat, Nil Nehri bağlantısı ile Kûs'a Hindistan'dan gelen ticaret eşyalarını ve dokuma hammaddelerini, başka yerlere sevk edecek özelliğe sahipti. Dokuma evleri olmamasına rağmen aynı hattaki Reşîd³⁷ ise bu malları İskenderiye'ye ulaştıracak önemli ve alternatif bir ticaret güzergâhı olarak karşımıza çıkar.³⁸

Bunlar içerisinde Nil üzerindeki Tinnîs, dokuma evleri ile daha çok ön plana çıkıyor ve buradaki 5.000 kadar tezgâhta nadide elbiseler imal ediliyordu. Bu eşsiz dokumalar da iktidar ve gücün simgesi olarak giyen kimselere ayrı bir değer atfediyordu. Tinnîs'teki dokuma evlerinde Halife'ye ait³⁹ hususi kumaş atölyesi ise ayrı bir ehemmiyet arz ediyordu.⁴⁰ 969 yılından itibaren de Mısır dokuma evleri, Fâtımî halifelerine hizmet vermeye başlayacaktı.⁴¹

Bahsedilen dokuma evleri arasında özellikle Dimyat, 1219 ve 1249-1250 yıllarında önce Beşinci⁴² ve daha sonra da Yedinci Haçlı seferleri esnasında⁴³ büyük yara almıştır.

³² Irene A. Bierman, "Tiraz", *Dictionary of the Middle Ages*, ed. J. R. Strayer (New York: Charles Scribner's Sons, 1989), 12/61-62.

³³ Makrizî, *Hitât*, 2/399; İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/673.

³⁴ İbn Haldun, *İber*, 3/344.

³⁵ Mısır'da el-Feremâ ve Dimyat arasında bir yerleşim yeridir. Tinnîs'in bir ara Firavunlara başkentlik yapması da bu vesile ile hatırlanmalıdır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/51.

³⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinaâti'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/546; Makrizî, *Hitât*, 2/298.

³⁷ Reşîd, İskenderiye yakınlarının oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 3/45.

³⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 425.

³⁹ Buradaki halife ibaresini Abbâsî halifeleri olarak anlamak gerekir. Bu olayları bizlere aktaran İbn Abdürabbih'in ölüm yılı 940 olduğuna göre, daha henüz Fâtımîler Mısır'ı ele geçirememişlerdi. Fâtımîler, Mısır'a ancak Endülüslü âlim ve şair İbn Abdürabbih'in 1 Mart 940'da Kurtuba'da vefat etmesinden yaklaşık 30 yıl sonra girebileceklerdi.

⁴⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdi'l-Ferid*, nşr. Ahmed Emîn vd. (Kahire: y. y., 1359-1372/1940-1953) 7/282.

⁴¹ Makrizî, *Hitât*, 2/400.

⁴² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 3/135-139; Thomas C. Van Cleve, "The Fifth Crusade", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 2/377-428; Jessalynn Bird, "Damiette", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 343-344.

⁴³ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 89-90; Joseph R. Strayer, "The Crusades of Louis IX", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison:

Yaşanan olumsuzluktan kurtulmak için Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238), 1219'da Haçlılara dokuma evleri ile de tanınan Dimyat karşılığında Lazkiye ve onun güneydoğusunda yer alan Cebele liman şehirlerini önerdiği, ancak Haçlıların bu parlak teklifi kabul etmediği zikredilir.⁴⁴ Bir Haçlı kroniği, yapılan parlak önerinin reddedilmesini eleştirirken Dimyat'ın değerini de açıkça ortaya koyar. Bu kroniğin yazarı Ernoul'agöre Dimyat, Mısır'ın anahtarı idi ve burası ele geçirildiği takdirde Haçlılar dokuma evlerinin de bulunduğu zenginliklere kolayca sahip olacaktı.⁴⁵ Aynı Haçlı kroniği bu konu çerçevesinde sıra dışı bir örnek vererek el-Kâmil'in huzuruna çıkan iki keşişe, Eyyûbî hükümdarının ipekli kumaşlar getirterek hediye etmek istediğini ancak bu din adamlarının kıymetli hediyeleri reddedip sadece yiyecek istediklerini naklederler.⁴⁶ Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil'in Hıristiyan din adamlarına vermek istediği eşsiz kumaşlar, muhtemelen Dimyat dokuma evlerinde imal edilmiş olmalıdır.

Önemli dokuma evlerinin yer aldığı İskenderiye ise Sicilya, Bizans ve Haçlıların kısa tehditlerine rağmen asıl büyük yarayı 1365 yılında almıştır.⁴⁷ Kıbrıs Kralı I. Pierre de Lusignan (1358-1369), beraberindeki Haçlı donanması ile İskenderiye'ye dehşet uyandıran sekiz günlük bir işgalde bulunmuştu.⁴⁸ Muhtemelen bu esnada yağmalanan yerler arasında dokuma evleri de yer almış ve buradaki kıymetli kumaşlar ve nadide elbiseler, Kıbrıs'a götürülmüştü. Bu tarihten sonra, küçük oranda da olsa Haçlıların İskenderiye'ye olan yağma ve baskınları devam etmişti. Makrizî, Haçlıların 783/1381-1382 yılında İskenderiye'deki Dâru't-Tırâz'ı yaktıklarından ve dokuma atölyelerine zarar verdiklerinden bahseder ancak teferruat vermez.⁴⁹ Anladığımız kadarıyla yapılan baskın, Frank tüccarlar tarafından başlatılan ve vergilerin yüksek olmasından kaynaklanan küçük çaplı bir kalışmadır. Öte yandan 783/1381-1382 tarihi Bahrî Memlûk sultanı Zeyneddîn II. Haccî ile

---

University of Wisconsin Press, 1969-1989), 2/487-518, Jacques Le Goff, "Saint Louis and the Mediterranean", *Mediterranean Historical Review* 5 (1990), 21-43.

⁴⁴ İbn Nazîf, *et-Târihu'l-Mansûrî, Telhîsü'l-Keşf ve'l-Beyân fi Havâdisi'z-Zamân*, thk. Dr. Ebu'l-Abd Dûdû (Dımaşk: Matbaatu'l-Hicâz, ts.), 1/75'de sadece Dimyat karşılığı başka yerlerin önerildiği zikredilir; Kutbeddin Yunîni, *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992), 2/202-205; Makrizî, *Hıtât*, 1/398-405; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, 6/230232; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 417'da yanlış olarak 1221 tarihi verilir.

⁴⁵ Ernoul, Selâhaddîn-i Eyyûbî ile iyi ilişkiler kurarak kendisine Kudüs'ü teslim eden Balian d'İbelin'in at uşağı yahut da silahşördür ve bu olaylara bizzat şahitlik etmiştir. Bk. John B. Gillingham, "Roger of Howden on Crusade", *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, ed. D. O. Morgan (London: School of Oriental and African Studies, 1982), 60-75; Helen Nicholson, "Ernoul", *Crusades an Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 407-408.

⁴⁶ Ernoul, *Haçlı Seferleri*, 309-310.

⁴⁷ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fi Mehâsini'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994), 34; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 2/334-337; William of Tyre, 2/331-332; Ernoul, *Haçlı Seferleri*, 45; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 442-444.

⁴⁸ Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/261; İbn Haldun, *İber*, 5/517-518; Peter W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 85 vd.; George Hill, *A History of Cyprus* (New York: Cambridge University Press, 1940), 2/330; Ira Marvin Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (New York: Cambridge University Press, 1984), 27; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 347-348.

⁴⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, 5/117.

Burcî Memlûk sultanı Berkûk arasındaki iktidar mücadeleleri ile kaplı idi.⁵⁰ Franklar da ortaya çıkan Kıpçak-Çerkez rekabetinden faydalanarak böyle bir yıkıcı faaliyette bulunmuş olmalıdırlar.

Memlûkler zamanında yaşanan bu olumsuzlukların 1517'de başlayan Osmanlı idaresi ile farklı bir çehreye büründüğünü de hatırlatmalıyız. 1560'lı yıllarda İskenderiye'den bugünkü Dalmaçya sahillerindeki Dubrovnik'te kurulan Ragusa Cumhuriyeti'ne ipekli kumaşlar gitmişti. Ümit Burnu'nun keşfi ve Atlantik ticareti ile gerilemeye başlayan Ragusa, Osmanlı'nın koruyucu kanatları altında Temmuz-Ekim arasında İskenderiye atölyelerinde dokunan ipekli kumaşları ve baharatı ülkesine aktarmaya çalışıyordu.⁵¹ Bahsedilen kritik dönemde Venedik'in gücünü kırmak için Osmanlı'nın Ragusa'ya destek verip onlara bazı ticarî ayrıcalıklar tanıdığıdır.⁵² Kasım 1558'de İskenderiye'ye ticarî bir yolculuk yaparak buradan ipekli dokumalar da alan Ragusalı tüccar Johannes de Stephano'nun Osmanlı gümüş paraları ile burada yaptığı alışveriş, yukarıda bahsettiğimiz hususları destekleyen en önemli ayrıntılar arasındadır.⁵³

3. Dokuma Evleri ve Ticaret Yollarında Eksen Kayması

Mısır'daki kadîm bir geçmişe sahip olan bu dokuma evleri, yukarıdaki satırlarda da vurguladığımız gibi 969 yılından itibaren Fâtîmî idaresi altına girmişti. Ticaret yollarının Abbâsîlere ait Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e kayması gibi önemli nedenler Mısır'ın daha kıymetli kumaşlara sahip olmasını ve pek çok dokuma evine malik olmasını da beraberinde getirmişti. Fâtîmîlerin X. yüzyılda ortaya çıkmasından bir müddet sonra Basra Körfezi'nin önemini yitirerek Kızıldeniz'in parlamaya başlamasının başka sebepleri de vardı. Aşırı Şîî İsmâîlî bir fırka olan Karmatîlerin, IX. yüzyıldan itibaren Arabistan'ın doğu kıyılarını kasıp kavurmaları, Basra Körfezi'nin güvenliğini tehlikeye düşürmüş ve deniz ticareti Kızıldeniz'e doğru kaymaya başlamıştı.⁵⁴

Bir müddet sonra da 969'da Fâtîmîler Mısır'a yerleşince Basra Körfezi'nin yerine, kendi işlerine yaracak olan Kızıldeniz'i ön plana çıkarmak için, körfezdeki korsanlarla dahi temasa geçerek agresif bir politika izlemeyi ilke haline getirmişlerdi. Onların Basra Körfezi'nde ortaya çıkardıkları bu güvensizlik ve kargaşa, Bağdat'ın ticarî potansiyelini de zayıflatmış oluyordu. Daha sonra bununla yetinmeyen Fâtîmîler, Bizans ve İtalyan şehir devletleri ile de ticarî münasebetlerde bulunarak Kızıldeniz güzergâhını daha canlandırmışlardı.⁵⁵ Bu gelişmeler de Hindistan ve Çin'in değerli ipeklerini ve eşî bulunmaz kadifelerini Kahire'ye ve diğer merkezlere akıtmaya başlamıştı. Bundan sonra da Tûne, Şetâ, İskenderiye, Debîk, Behnesâ, el-Feremâ ve Fâtîmîlerin yeni idare merkezi Kahire gibi şehirlerde tırâzlı kumaş dokunmaya devam edecekti.⁵⁶

⁵⁰ Bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 4/219; Makrizî, *es-Sülûk*, 6/225, 359; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, 14/402-407.

⁵¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 1/168.

⁵² Bk. Sergio Anselmi, *Venezia, Ancona, Ragusa tra Cinque e Seicento* (Ancona: Sita Publishing, 1969).

⁵³ Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 1/329.

⁵⁴ De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate* (Delhi: Renaissance Publication House, 1987), 39-50.

⁵⁵ H. L. Adelson, *Medieval Commerce* (Princeton: Van Nostrand Publisher, 1962), 56-57.

⁵⁶ Makrizî, *Hitât*, 2/298; 2/442; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 3/567.

Ortaya çıkan bu yeni süreç de Bağdat dokuma evlerinin düşüşe geçmesi ve Mısır kuşak atölyelerinin yükselişi anlamına geliyordu. Bu önemli durumun da makalemizi Mısır eksenli olarak ele almamızın bir başka önemli gerekçesi olduğunu vurgulamamız gerekir. Ticaret yollarındaki Abbâsîler aleyhine gelişen bu eksen kaymasının, 1171’de yeniden Eyyübîler kanalıyla Şii hâkimiyetinden kurtarılacağını da hatırlatmak gerekir. Haçlı seferlerinin ve iç mücadelelerin zayıflattığı Fâtımîler, büyük güçlerini ve Kızıldeniz ile Akdeniz bağlantılı ticaret potansiyellerini böylelikle Haçlılar ile Sünnî iktidarlara bırakacak ve onların terk etmek zorunda kaldıkları dokuma evlerine de yeni sahipleri yerleşeceklerdi.⁵⁷

4. Dokuma Evleri Sorumluları

Abbâsîler döneminde Cafer el-Bermekî gibi görevlilerin dokuma evlerinde vazife yaptıklarından bahsedilmişti. Aynı işlevi Fâtımîler döneminde yerine getiren bürokratlar da vardı. Bu görevlilerin yaptıkları faaliyetler, Haçlı seferleri esnasında Mısır’ın daha iyi anlaşılmasına zengin katkılar sağlar. Selâhaddîn Eyyübî’nin (1171-1193) Fâtımî iktidarını sonlandırarak 1171’de Mısır’a hâkim olmasından sonra dokuma evleri neredeyse aynı istikamette yoluna devam etmişti. Selâhaddîn, Fâtımîlerden kalan güvenilir bürokratları kendi safına katmak gibi isabetli bir siyaset gütmüştü. Selâhaddîn’in veziri, Divân-ı İnşâ reisi, âlim ve edipliği ile tanınan Kadı Fâdıl (öl. 1200), Şemsülhilâfe, Şemsülhavas gibi deneyimli ve sadık isimler, onun Fâtımîlerden devralıp kendi idaresinde görev verdiği önemli kalem ehli zatlardı.⁵⁸

Selâhaddîn yukarıda ismini verdiğimiz kalem ehli kimseler gibi Kahire’deki Dâru’t-Tırâz’a atadığı İbn Senâülmülk adlı bir görevlisinin olduğunu görüyoruz. Zaman zaman Kadı Fâdıl ile birlikte ortak hareket ettiğine şahit olduğumuz bu dokuma evi memuru, aynı zamanda Arap edebiyatının en büyük nesir yazıcılarından Câhız’ın “*Kitâbu’l-Havyân*” adlı eserine ihtisarda bulunmuş entelektüel bir kimseydi.⁵⁹ Dâru’t-Tırâz’daki görevlilerin vazife ve yetkileri ile ilgili bazı bilgilere sahibiz. Dâru’t-Tırâz’a Sultan tarafından atanan bu bürokratlar, burada imal edilen kıymetli kumaşların parasını Beytül-mâl’den yahut da şahıslardan tahsil etmekle sorumlu idiler.⁶⁰

Kahire’de vazife yapan dokuma evi görevlilerine İskenderiye’de de rastlıyoruz. Memlükler döneminde İskenderiye Dâru’t-Tırâz’ına Sultan Baybars’ın (1260-1277) yaptığı bir atama olayı, bu işle görevli nâiblerin teftiş ve yetkilerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Baybars, oğlu el-Melikü’s-Saîd ile birlikte İskenderiye’ye avlanmak için gittiğinde buradaki dokuma evi sorumlusu Şemseddin b. Bâhil görevini kötüye kullandığı için

⁵⁷ Fâtımîlerin Akdeniz bağlantısını, İskenderiye ve diğer Mısır limanları olarak algulamak gerekir. Onlara ait Akkâ 1104, Sûr 1124 ve Mısır’ın kilidi olan Askalân ise Haçlıların eline geçecek daha sonra Sûr şehri saymazsak, Akkâ ve Askalân, Eyyübîler ile Haçlılar arasında gidip gelecekti. bk. John Pryor, *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); John France, “The Western Mediterranean Powers and the First Crusade”, *Journal of Mediterranean Studies* 10 (2000), 265-274; Ruthi Gertwagen, “Harbours and Facilities along the Eastern Mediterranean Sea Lanes to Outremer”, *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*, ed. John H. Pryor (Aldershot, UK: Ashgate, 2006), 95-118.

⁵⁸ İbn Vâsıl, *Müferric*, 1/200; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 22/83; Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 235.

⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/62.

⁶⁰ Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Devrinde Eyyübîler Devleti* (İstanbul: Kitapyurdu Yayınları, 2012), 198-201.

şikâyet edilmiş, Baybars da derhal suçu sabit görülen memurunu cezalandırmıştı. Vazifesinden azledilen dokuma evi görevlisinin yerine ise tavaşiden⁶¹ Bahâeddin Sandal atanmış, bu yeni bürokrat ile İskenderiye Dâru't-Tırâz'ı yoluna devam etmişti.⁶²

İskenderiye'de İbn Ravâha adlı bir başka Tırâz sorumlusu da câmekiye⁶³ emirlerinden Alâüddin ile anlaşmamış, bu husus da dönemin tarihçisi Nüveyrî (öl. 733/1333) tarafından fitne olarak değerlendirilmişti.⁶⁴ Bu olay da bize İskenderiye dokuma evi görevlisinin valinin emrinde olduğunu gösterir. Ancak Tırâz sorumlusu ile şehrin valisinin anlaşmaması sık görülen bir olay olmamalı ki bu sıra dışı hadise kaynağımızda fitne olarak değerlendirilmiştir. İskenderiye Dâru't-Tırâz'ı ile ilgili tamamlayıcı bilgiler, buraya gelen hammaddelerin menbanı Çin'e kadar uzatır. Buradaki dokuma evinin kumaşları, Irak ve çok uzaklardaki Çin'den de geliyor ve bu nadide ipekli kumaşlar, sorumluların gözetiminde, üzerlerine maharetli ellerle işlenen hatlarla da göz dolduruyordu.⁶⁵

5. Diplomatik Münasebetler, Hediyeler ve Dokuma Evleri

Orta Çağ'ın en önemli hediyeleri arasında yer alan ipekli dokumaların müstesna bir yere sahip olduklarını biliyoruz. Mısır'daki dokuma evlerinde üretilen kıymetli kumaşlar devletlerarası ilişkilerde de önemli olaylarla anılmıştı. Mısır'ın dokuma evlerinde imal edilen nadide kumaşlar, 1263 yılında Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın (1256-1266) Volga/İdil Nehri'nin kıyısında yer alan payitahtı Saray şehrinde ortaya çıkacaktı. Bu hediyelerin Saray şehrine gönderilmesinden bir yıl önce Berke Han'ın ordusu, Baybars'ın da en büyük düşmanı olan İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nun (1256-1265) askerlerini Terek Çayı üzerinde mağlup etmişlerdi.⁶⁶ Bu yenilgi Baybars ve Berke'yi eşit derecede memnun etmiş ve sonrasında karşılıklı elçiler gelip gitmişti.⁶⁷ Baybars'ın Fâriseddin Akkuş el-Mesûdî başkanlığında gönderdiği heyetin nadide hediyeleri arasında, Mısır ile Venedik mamulü kumaşlar, çeşitli namazlıklar ve seccadeler yer alıyor ve görenleri hayran bırakıyordu.⁶⁸ Bu kumaşların bir kısmı da Mısır dokuma evlerindeki hünerli eller tarafından imal edilmiş, Volga Nehri kenarına kurulan Altın Orda başkenti Saray şehrine kadar ulaşmıştı.⁶⁹

Baybars'ın Mısır'ın nadide kumaşları ile taltif ettiği bir başka isim de Hama hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr idi. Baybars'ın 1266 yılında Ermeni başkenti Sis⁷⁰ üzerine yaptığı

⁶¹ Tapuşı şeklinde de kaynaklarda geçen Tavaşi, hadım kelimesinin eş anlamlısı olup, genellikle harem hizmetlerinde çalıştırılan erkekliği giderilmiş Habeşli kimseler için kullanılırdı. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 348.

⁶² Yunîni, *Zeyl-ü Mir'âti'z-Zamân*, 3/88.

⁶³ Vakıflardan veya devlet bütçesinden verilen aylık anlamında kullanılan bir İslam hukuku terimidir. Bk. Uzunçarşılı, *Medhal*, 227, 237-240; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/256.

⁶⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 33/236.

⁶⁵ Makrizî, *Hitât*, 3/307.

⁶⁶ Yunîni, *Zeyl-ü Mir'âti'z-Zamân*, 2/197; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 377; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târîhi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: TTK Yayınları, 1950), 2/553-584.

⁶⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13/267.

⁶⁸ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytır (Riyad: Meşveret, 1396/1976), 214-215; Yunîni, *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*, 2/197.

⁶⁹ bk. Nizâmeddîn-i Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 199.

⁷⁰ Bugünkü Adana'nın Kozan ilçesidir.

başarılı sefere askerleri ile destek veren el-Mansûr,⁷¹ bir müddet sonra Kahire'ye gelerek Baybars tarafından ağırlandı. Memlûk emiri ve Baybars'ın yakın arkadaşı⁷² Şemseddin el-Fârikânî'nin de Baybars'a eşlik ettiği bu ziyaret, İskenderiye'de devam etmiş ve Hama hükümdarına bu sırada Dâru't-Tırâz'da dokunan kıymetli kumaşlar takdim edilerek onurlandırılmıştı.⁷³

Dokuma evleri üzerinden bahsedilmeye çalışılan süreç, Mısır'ın zengin birikimi yanında Haçlı seferleri esnasında oynadığı rol, bu sırada gelişen olaylar, değişen hânedanlar ve yaşanan bazı kritik olaylarla ilgili bize önemli detaylar sunar. Bu sıra dışı teferruatlar arasında da Batı'nın Doğu'ya olan hayranlığının onlarca sebebi arasında dokuma evlerinin ve burada imal edilen değerli kumaşların olduğunu görürüz. Ne de olsa medeniyetler birbirinden etkileniyor ve birikimlerini de bazen Haçlı seferleri gibi büyük yıkımlara neden olan olaylar esnasında elde edebiliyorlardı.

Sonuç

1095'te Fransa'nın Clermont şehrinden Papa II. Urbanus'un (1088-1099) yaptığı Haçlı seferi çağrısı, Doğu-Batı arasındaki ilişkileri düşmanlığa dönüştürdüğü gibi karşılıklı ilişkilere ve etkileşimlere de sebep olmuştur. Haçlılar bölgeye gelmeden çok önceleri soylular ve elit kesimi giydiren dokuma atölyeleri Suriye'den Mısır'a, Bağdat'tan İran'a; oradan Türkistan ve Çin'e kadar geniş bir alanda faaliyette bulunuyordu. Yeni fetihlerle burada yaşanan değişimler, insanların giydikleri elbiselerde de görülmüş ve dönemlerinin zevk ve estetiği yanında güç ve heybetini de ortaya koymuştur. Üstelik Abbâsîlerin ilk döneminde Dâru't-Tırâz olarak bilinen bu kurumlara sorumlular atanmış, kurumsal bir kimliğe büründürülmüştür.

Abbâsîler, bizzat kendileri yahut da onlara bağlı yarı özerk hanedanlarla 969 yılına kadar yaklaşık iki asır kadar Mısır'da egemen olmuşlardır. Bu tarihten sonra bölgeye gelerek Kahire şehrini kuran ve burasını merkez edinen Fâtımîler, Mısır'a hâkim olmakla kalmamış, Abbâsîlerin zenginliğinin en önemli sebeplerinden birisi olan Basra Körfezi ticaretini kendi lehlerine olarak Kızıldeniz'e kaydırmayı başarmışlardır. Ortaya çıkan bu yeni durum Fâtımîleri iktisadî ve siyasî bir gelişmeye sevk ederken, diğer yandan da Mısır dokuma evlerini daha ileri boyuta taşıyarak geliştirmiştir. Haçlı seferlerinin başlamasından bir müddet sonra İskenderiye ve Dimyat gibi dokuma evlerinin olduğu merkezler Haçlı tehdidi ile baş başa kalmıştır. Bu nedenle Beşinci ve Yedinci Haçlı seferi Dimyat üzerine yapılmıştır. Öte yandan Selâhaddîn Eyyûbî'nin 1171'de Mısır'ı Fâtımîlerden alması ile İskenderiye ve Dimyat üzerine de Haçlı saldırıları olmuştur. Bu saldırıları sadece Haçlılar gerçekleştirmemiş, Bizans donanması da onlara destek vermekten çekinmemiştir. Sonuçsuz kalan bu saldırılar, Sicilya Haçlılarının akınları ile devam etmiş yine bir netice elde edilememiştir. Memlûklerin zayıf oldukları 1365 ve 1382 yıllarında yapılan saldırılar ise İskenderiye dokuma evlerine de olumsuz yansımıştır.

⁷¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir*, 432-436; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/274.

⁷² Memlûkler arasında aynı efendinin hizmetinde yetişen ve aralarında eşi görülmemiş birlik ve dayanışma ruhunu ifade eden hoşdaşlık onların arkadaşlıklarının ifade tarzı idi. Bk. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr fi Vekâii'd-Dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa (Kahire: Dâru's-Sekafiyye, 1984), 2/81, 358; 3/197, 246; 5/82; David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4 (1989), 211-247.

⁷³ Yunîni, *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*, 2/361.

Bu meşhur dokuma evlerinde imal edilen müstesna kumaşlar, devletler arası ilişkilerde de kendisini göstermiş, Altın Orda hanlarından Hama meliklerine varıncaya kadar Mısır dokuma evlerinde imal edilen eşsiz kumaşlar, dönemin güç ve debdebesini yansıtmıştır. Ticarî potansiyeli de oldukça yüksek olan bu dokuma evlerinin ürünleri, Mısır hazinesine önemli girdiler sağlamış, devletlerin güç simgesi haline gelebilmiştir. Bu kadar önemli bir kurum da başboş bırakılmamış, atanan görevliler zaman zaman teftiş edilerek denetlenmişlerdir. Bu kurumun başına, Selâhaddîn tarafından Fâtımîler döneminde de görev almış yetenekli ve sadık kimseler getirilmiş, eski görevleri kendilerinde bırakılmıştır. Mısır dokuma evlerinde imal edilen kumaşlar, Ermeniler üzerine yapılacak Sîs seferi öncesinde kendisini belli ederek Haçlıların müttefiklerinin sultan Baybars'ın gazabına niçin uğradıklarını da açıkça ortaya koymuştur. Bahsedilen sebeplerden dolayı da Mısır dokuma evleri Haçlı seferlerinin kısa bir özeti olmuş, ibretli ve görkemli detayları ile dönemin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça | References

- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Târihi*. çev. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları, 1950.
- Adelson, H. L. *Medieval Commerce*. Princeton: Van Nostrand Publisher, 1962.
- Ahmed Halîl Cum'a. *Nisâ mine't-Târih*. Dimaşk: y. y., 1418/1997.
- Anselmi, Sergio. *Venezia, Ancona, Ragusa tra Cinque e Seicento*. Ancona: Sita Publishing, 1969.
- Ashton, Sally-Ann. *Cleopatra and Egypt*. Oxford: Blackwell, 2008.
- Ayalon, David. "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi". çev. Samira Kortantamer. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi* 4 (1989), 211-247.
- Ayalon, David. *Eunuchs, Caliphs and Sultans: A Study of Power Relationships*. Jerusalem: Hebrew University, 1999.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi*. çev. Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Bakır, Abdulhalik. *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayii, Giyim, Kuşam ve Moda*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2005.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-Esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Bierman, Irene A. "Tîrâz". *Dictionary of the Middle Ages*. 12/61-62. ed. J. R. Strayer. New York: Charles Scribner's Sons, 1989.
- Bird, Jessalynn. "Damiette". *Crusades an Ancylopedia*. 343-344. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Göziyle Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Ebü Şâme. *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim ez-Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Yevâkîf ve'd-Darb fi Târih-i Haleb*. b. y.: y. y., ts.

- Edbury, Peter W. *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Ernoul. *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Ezrâkî, Ebû'l-Velîd Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ Câne fihâ mine'l-Âsâr*. thk. Rüşdî es-Salih Melhese. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed. *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*. thk. Abdülmelek Abdullah Dehîş. Beyrut: Dâru Hîdr, 1414/1993.
- France, John. "The Western Mediterranean Powers and the First Crusade". *Journal of Mediterranean Studies* 10 (2000), 265-274.
- Gertwagen, Ruthi. "Harbours and Facilities along the Eastern Mediterranean Sea Lanes to Outremer". *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*. 95-118. ed. John H. Pryor. Aldershot, UK: Ashgate, 2006.
- Gillingham, John B. "Roger of Howden on Crusade". *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*. 60-75. ed. D. O. Morgan. London: School of Oriental and African Studies, 1982.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*. çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Hâzîm, Muhammed Abdürrahîm. "Dirâsetün fî Türâsi'l-Mensûcât ve'l-Melâbisi fî'l-Yemen". *el-İklîl*, 22 (1992), 112-125.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Hill, George. *A History of Cyprus*. New York: Cambridge University Press, 1940.
- Isfahânî, İmâdüddîn Kâtib. *el-Berku's-Şâmî*. thk. Falih Huseyn. Amman: Müessesetü Abdülhamid Şûmân, 1987.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Abdürabbîh, Ebû Ömer. *el-İkdü'l-Ferîd*. nşr. Ahmed Emîn vd. Kahire: y. y., 1359-1372/1940-1953.
- İbn Abdüzzâhir, Ebü'l-Fazl. *er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Abdülaziz el-Huveytir. Riyad: Meşveret, 1396/1976.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Haldûn. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihih min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Meâlî. *Kitâbü't-Tezkirati'l-Hamdûniyye*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1417.
- İbn İyâs. *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâii'd-Dühûr*. nşr. Muhammed Mustafa. Kahire: Dâru's-Sekafiyye, 1984.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetîh. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992.
- İbn Nazîf. *et-Târîhu'l-Mansûrî, Telhîsü'l-Keşf ve'l-Beyân fî Havâdisi'z-Zamân*. thk. Dr. Ebu'l-Abd Dûdû. Dimaşk: Matbaatu'l-Hicâz, ts.

- İbn Rüste, Ebû Ali. *Kitâbü'l-A'lâkî'n-Nefise*. nşr. M. J. de Goeje. Leiden: E. J. Brill, 1967.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şeddâd. *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fî Mehâsini'l-Yûsufiyye*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994.
- İbn Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*. nşr: M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsıl. *Müferrücü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye. *Ahkâmu Ehli'z-Zimmî*. thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekrî-Şâkir b. Tevfik el-Ârûrî. Ramâdî: y. y., 1997.
- Joinville, Jean de. *Bir Haçlının Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'şâ fî Smaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kan, Kadir. "Emîretü'l-mü'minîn Zübeyde binti Câfer". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 167-198.
- Lapidus, Ira Marvin. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. New York: Cambridge University Press, 1984.
- Le Goff, Jacques. "Saint Louis and the Mediterranean". *Mediterranean Historical Review* 5 (1990), 21-43.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Makrizî. *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtümiyyîn el-Hulefâ*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslamiyye, ts.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan. *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. thk. Es'ad Dâğir. b. y., Dâru'l-Hicra, 1409/1988.
- Nerşahî, Ebû Bekr. *Târîh-i Buhârâ*. çev. Erkan Göksu. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Nicholson, Helen. "Ernoul". *Crusades an Ancylopedia*. 407-408. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Nicolle, David. *İkinci Haçlı Seferi, 1148*. çev. L. Ece Sakar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Nizâmeddîn-i Şâmî. *Zafernâme*. çev. Necati Lugal. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- O'leary, De Lacy. *A Short History of the Fatimid Khalifate*. Delhi: Renaissance Publication House, 1987.

- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pryor, John. *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649–1571*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Sâbî, Hilâl b. Muhassin. *Rûsûm-ü Dâri'l-Hilâfe*. nşr. Mîhâil Avvâd. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1406/1986.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âti'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Strayer, Joseph R. "The Crusades of Louis IX". *A History of the Crusades*. 2/487-518. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969–1989.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*. İstanbul: Kitapyurdu Yayınları, 2012.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddin Eyyübî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.
- Togan, Zeki Velidi. "Hârizm". *İslam Ansiklopedisi*. 5/254. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Van Cleve, Thomas C. "The Fifth Crusade". *A History of the Crusades*. 2/377-428. ed. Kenneth Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969–1989.
- William Shakespeare. *Antonius ve Kleopatra*. çev. Şefika Dönmez. İstanbul: Parola Yayınları, 2014.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Yunîni, Kutbeddin. *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslamî, 1992.
- Yûsuf Zennûn. "Kadîm ve Cedîd fi Asli'l-Hatti'l-Arabî ve Tetavvürîhî fi Usûrihi'l-Muhtelif". *el-Mevrid* 15/4 (1986), 7-26.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.